

Уразбаева А.М.
**Облыстық партия комитеті
(1920-1925 жж.) құжаттарын
сыныптаудың басты
принциптері**

Мақалада автор, құжаттардағы мәліметтерді жүйелі түрде талдау мүмкіндігі сыныптаудан шығатындығын алға тарта отырып, 1920 жылдары бірден-бір билік көзі болған – облыстық партия комитеті құжаттарын сыныптаудың негізгі принциптеріне талдау жасаған.

Зерттеу барысында сыныптаудың ғылымда кең таралған және дерекке тән объективті белгілері қатаң ескерілген бірнеше түрін пайдалануға болатындығын ашып көрсеткен. Деректерді, соның ішінде құжаттарды түрге, топқа бөліп жіктеген сыныптаудың біржақты қабылданған нақты жүйесі жасалынбаған. Сондықтан да сыныптауды қалыптасқан жағдайда, біріншіден, алдыға қойған мақсат-міндеттен, екіншіден, қолдағы бар деректер кешенінің көлемі мен түрлерінен және тағы басқа ерекшеліктерінен шыға отырып жасау қажеттігіне баса назар аудартқан.

Түйін сөздер: облыстық комитет, құжат, сыныптау, дерек, конференция, партия, саясат, билік.

Urazbaeva A.M.
**The main principle of the
classification of documents of
the Regional Party Committee
(1920-1925.)**

The author of this article states that the possibility of the systematic analysis of the information contained in the documents comes from the classification and analyzed the fundamental principles of classification of documents of in the regional committee, which was the main source of power in the 1920.

During the study, it was disclosed that it is possible to use the several types with the most common and data related objective signs, which were strictly considered.

There is no clear one-sided classification system of data, including documents classification, where documents are divided into groups and types. Therefore, in case when the classification is formed, firstly, it is necessary to consider goals and objectives, and secondly, the existing volume and types of complex of the data and other features during the process.

Key words: Regional Committee, document, classification, data, conference, party, politics and power.

Уразбаева А.М.
**Основные принципы
классификации документов
областного партийного
комитета (1920-1925 гг.)**

В данной статье, автором были проанализированы основные принципы классификации документов областного комитета партии – как единственного источника власти 1920-х годах.

В ходе исследования, раскрыта возможность использования несколько типов наиболее распространенных в научной классификации объективных признаков источника. Источники, среди которых документы не разделены на виды и группы, принятые в конкретной классификации. Таким образом, при установленной классификации, первостепенное внимание уделено, во первых, на поставленным перед собой целям и задачам, во-вторых, необходимости определить объем комплексных данных и видов, а также особенностей имеющих источника.

Ключевые слова: областной комитет, классификация, документы, источник, конференция, партия, политика и власть.

**ОБЛЫСТЫҚ ПАРТИЯ
КОМИТЕТІ
(1920-1925 жж.)
ҚҰЖАТТАРЫН
СЫНЫПТАУДЫҢ
БАСТЫ ПРИНЦИПТЕРІ**

Құжаттардағы мәліметтерді жүйелі түрде талдау мүмкіндігі сыныптаудан шығады. Деректану ғылымында сыныптық талдау кестесі деректердің типтері мен түрлерін, олардың тарихи шындықты бейнелеу ерекшеліктерін зерттейтін маңызды таным міндетін атқарады. Сол себептен жазба деректердің кешенді тобын құрайтын Қыробком құжаттарын XX ғасырдың алғашқы ширегіндегі Қазақстан тарихы мәселелерін зерттеу мақсатында дерек ретінде пайдаланудың тиімді әрі күрделі тәсілінің бірі де – құжаттарды сыныптау болып табылады. Сыныптау көптеген объектілерді айқын логикалық топтарға бөлу [1], ғылым үшін зерттеу объекті – деректі белгілі тәртіпке келтіру, олардың өзіндік белгілері мен қасиеттерін, ерекшеліктерін айқындау және сол ерекшелік белгілеріне қарай топтастыру.

Бүгінгі таңда деректану ғылымында сыныптау мәселесі бірқатар ғылыми еңбектерде арнайы қарастырылған [2-4]. Құжаттарды сыныптау мәселесіне ауқымды тоқталған авторлар ішінен Н.Н. Маслов пен В.В. Степанов [5] есімдерін атауға болады. Деректерді түрлерге, типтерге бөлу, олармен жұмыс істеу сатылары, В.П. Данилов [6], В.В. Фарсобин [7], В.И. Буганов [8], Л.Н. Пушкарев [9] сияқты авторлардың еңбектерінде де біршама ашылған. Мысалы, В.В. Фарсобин өз еңбегінде сыныптау мәселесін «тарихи дерек» түсінігімен бірлікте қараған. Деректерді сыныптау мәселесін зерттеуден Ресей ғалымдарынан қазақстандық тарих ғылымы да шет қалмаған. Атап өтер болсақ, Қ.М. Атабаевтың деректерді сыныптау (классификациялау – авт.), оған деректанулық талдау жасаудың әдіс-тәсілдері туралы зерттеулері Қыробком құжаттарын деректанулық тұрғыдан талдауда негіз бола алады.

Дегенмен де, деректерді түрге, топқа бөліп жіктеген сыныптаудың біржақты қабылданған нақты жүйесі жасалынбаған. Сондықтан да сыныптауды қалыптасқан жағдайда, біріншіден, алдыға қойған мақсат-міндеттен, екіншіден, қолдағы бар деректер кешенінің көлемі мен түрлерінен және тағы басқа ерекшеліктерінен шыға отырып жасау қажет.

Зерттеу барысында, сыныптаудың ғылымда кең таралған және дерекке тән объективті белгілері қатаң ескерілген бірнеше түрін пайдалануға болады. Оларға: деректерді тарихи дәстүрлер мен тарихи қалдықтарға бөлу, мазмұнына, нормативтік пен

атқарушылық сипатына және түрлік ерекшеліктеріне қарай сыныптаулар жатады. Аталған сыныптау түрлерінің өзіндік артықшылықтарымен қатар, кемшіліктері де бар. Оған әрқайсысын жеке-жеке талдау барысында көз жеткізуге болады.

Ең алдымен, Қыробком құжаттарын дерек ретінде қарастыруда деректерді тарихи дәстүрлер мен тарихи қалдықтарға бөлуге келсек, XIX ғасыр соңы мен XX ғасыр басында өмір сүрген неміс тарихшысы Э. Бернгейм деректерді сыныптау шартын «фактіге жақындық дәрежесіне қарай» қарастырып, осы өлшемге сай деректерді – тарихи дәстүрлер мен тарихи қалдықтарға бөлсе, [1, 85 б.] КОКП деректануы мәселесімен айналысушы ғалым М.А. Варшавчикте сыныптаудың басқа да түрлерін талдай келе, деректі оқиғаға қатыстылығына сәйкес екіге: тарихи дәстүрлер мен тарихи қалдықтарға бөліп қарастыруды ұсынады [3, 69 б.]. Бұл дәстүр, неміс әдіскері және тарихшысы И.Г. Дройзен еңбегінде де орын алған. Автор, дерек пен факт сәйкестілігін принципін сыныптаудың негізі етіп алған. Жоғарыда аты аталған В.В. Фарсбин М.Н. Тихомиров пайымдауларын пайдалана отырып, деректердің бұрыннан қалыптасқан, бірі – тарихи қалдық, екіншісі – тарихи дәстүр секілді екі түрі бар екендігіне тоқаталады [7, 204 б.]. Автор тарихи дәстүр деп қандайда болмасын бір фактінің деректе көрініс табуын, яғни тарихи дәстүр сол фактінің куәгерге немесе басқаға әсер ету нәтижесін алса, ал тарихи қалдық деп, адамдар қызметінің қалдығын, тарихи фактілердің тікелей куәгерлерін атайды.

Э. Бернгеймнің пайымдауы бойынша, «қалдықтар» оқиғаның бір бөлігі ретінде шын мәніндегі тікелей нәтиже мен оқиға турасынан субъективті әсер ету нәтижесінде бұрмаланбаған мәлімет береді [1, 86-87 бб.]. Сонымен қатар, автор қалдықтардың түрлері көптігіне тоқталып: «...соның бірі – құжаттар. Құжаттар көп нәрсені өзгеріссіз береді» [1, 87 б.] – дейді. Қалдық өзінің тар мағынасында субъектінің кейінгі ұрпаққа әдейі мұра етіп қалдыруды ойламаған іс-әрекетінің іздері болуы мүмкін, яғни күнделікті тіршілікте қолданыс тапқан жәдігерлер.

Ал деректанушы ғалым М.А. Варшавчик: «тарихи қалдық» – деп, бейнелеп отырған оқиғаның даму барысында қалыптасқан жәдігерді айтамыз [3, 69 б.] – дейді. Жазба деректерде қалдық түсінігі – құжат түсінігімен сәйкес. Атап өтсек, нұсқаулар, қаулы-қарарлар, жиналыстар мен отырыстардың хаттамалары, стенограммалары немесе оқиғаға қатысты ғана емес, сол оқиға барысын бейнелейтін, бағалауға

мүмкіндік беретін басқа да құжаттар түрлері немесе жәдігерлер. Тарихи дәстүрге оқиғадан алған әсері негізінде субъектінің ақыл-ой жемісі нәтижесінде қалыптасқан құжаттар жатады. Олар: естеліктер, күнделіктер және тағы басқалар. Әрине мұндай жәдігерлердің пайда болуына қоғам лебі әсер еткенмен ол арнайы қажеттіліктен туындамайды. Зерттеуші үшін деректерді қалдықтар мен дәстүрлерге бөлудің маңызы мынада: қалдықта (біздің пайдалануымызша құжаттар – авт.) әдеттегіден субъективизм мөлшері аз болады, мұнда жеке адамның көзқарасы, оның сезімдері назардан тыс қалады. Сондықтан, тарихи дәстүрлермен салыстырғанда қалдықтардың, яғни құжаттардың маңызы артығырақ. Дегенмен, құжаттардың адамдардың іс-әрекеті нәтижесінде қалыптасатындығын, сондықтан да құжат мазмұнына адамның – субъектінің жеке ойы, пікірі әсер етпей қоймайтындығын ескермеуге тағы болмайды. Ондай құжаттар: баяндамалар, отырыстардың стенограмма болып дайындалғанға дейінгі хаттамалық жазбалары және тағы сол сияқты. Мұнда пікірталас, өзара келіспеушіліктер орын алуы мүмкін. Сондықтан да құжаттарды да дерек ретінде пайдалануда шынайылық дәрежесін айқындау мәселесіне көңіл бөлу қажеттігін тағы да баса көрсетеміз.

Сонымен қатар, бір дерек қалдық та, дәстүр де болуы мүмкін. Мысалы, кейбір құжаттар белгілі бір оқиғаны сипаттағанымен, оқиға барысынан мәлімет бере алмауы мүмкін. Мысалы, партия ұйымдарының есептік баяндамаларын алайық, олар конференция не жиналыс барысын қарастыруда тарихи қалдық қызметін атқарса, есеп беріп отырған оқиғаға қатысты баяндаушы ғана бола алады, яғни тарихи дәстүр. Нақтырақ түсіндірсек, отырыста есептің қарастырылғандығы факт (хаттамаланса – авт.), ал есептің өзі атқарылған істі баяндаушы ғана – дәстүр. Сонымен бірге, бір деректің дәстүр де, қалдық та бола алуы әсіресе баспасөз материалдарын қарастыруда айқын көрінеді. Партиялық немесе кеңестік мерзімді басылым-өткенді тіркеуші ғана емес, партия қолында қоғамдық ықпал етудің бірден-бір құралы болды. Қоғамда болып жатқан әр алуан оқиғалар туралы оқырмандарына жедел мәлімет жеткізу міндетін атқарған мерзімді басылым, уақыт өте келе құнды деректердің біріне айналды [10-11]. Болған оқиғаны бейнелеуде өзіндік ерекшелігімен оқшауланатын дерек көзі – мерзімді басылым тарихи дәстүр, яғни болған оқиғаны баяндаушы қызметін атқарса, фактімен оның салдары арасын байланыстырушы ретінде тарихи қалдық бола алады. Бұл түр-

ғыдан алғанда Э. Бернгейм «дәстүрді де қалдық деп қарастыруымыз, бағалауымыз мүмкін, егер оларға уақыт лебінің, тынысының жемісі, көрінісі деп қарасақ» [1, 87 б.] – деген. Қорыта айтқанда, бұдан көретініміз, деректерді қалдық пен дәстүрге бөлу шартты болғандығымен, құжаттарды сыныптауда пайдаланудың тиімді әдісі екендігін жоққа шығаруға болмайды.

Кез келген тарихи зерттеу үшін деректің ішкі мазмұнының алатын орны ерекше. Сондықтан да деректерді мазмұнына қарай топтастыру да ойға қонымды шарт. Дегенмен, деректерді мазмұнына қарай сыныптауда да бірқатар қиындықтар туындайды. Мысалы, Қыробком құжаттарына қатысты алсақ, біріншіден, Қыробком құжаттары өз қызметі барысында мазмұны, мақсаты, сипаты жағынан әртүрлі мәселелерді бірден қарастырады. Осыған сай отырыс, съезд, конференция барысында дүниеге келген құжат та бойына сол ұйым, біздің жағдайда Қыробком қызметін жан-жақты суреттейтін материалдарды жинақтайды, яғни қаншалықты көп мәселе қаралса, дерек те бойына соншалықты жан-жақты мәлімет сіңіреді.

Саяси өмір, идеологиялық жұмыс, халық шаруашылығы, мәдениет, ішкі не, сыртқы саясат, партиялық, кеңестік құрылыс мәселелері – бір ғана құжат мазмұнында орын алуы немесе керісінше бір отырыс барысында жарық көрген бірнеше құжатта жариялануы мүмкін. Сондықтан, мазмұнына қарай топтастырғанда бойына әртүрлі бағыттағы бірнеше мәлімет жинақтаған бір дерек әр мәселеге сай қайталанып отыруы мүмкін. Сонымен қатар, мазмұны жағынан бір-біріне жақын деректер зерттеудің әртүрлі әдістәсілдерін талап етуі мүмкін. Бұл да өз кезегінде деректанулық талдауды күрделендіреді. Сондықтан да мазмұнына қарай топтастыру маңызды шарттардың бірі бола тұра, деректі ғылыми пайдалануда қиындық тудыратындықтан сыныптаудың негізгі түрі бола алмайды.

Келесі «нормативтік» және «атқарушылық» деп сыныптауға келсек, нормативті дерекке қалыптасу барысында нормативті қоғамдық қызмет атқарған, яғни өздерінің негізгі мазмұны мен бағыты жағынан өткенге емес керісінше болашаққа бағытталған, атқарылған іс-әрекеттен гөрі атқарылуға тиіс іс-әрекет туралы мәлімет жеткізіп отырған құжаттар жатады [12]. Нормативті деректер пайда болуы, түрі, мазмұны, формасы және маңызы жағынан әртүрлі. Нормативті құжат өздері пайда болған уақытқа дейінгі қалыптасып қойған қатынастарды зерттеуге мүмкіндік бе-

ретіндігімен де маңызды. Олардың қатарына «жоғарыдан төменге бағытталған» партия бағдарламалары мен жарғылары, партия міндеті мен саясаты айқындалатын партия конференциялары мен съездерінің шешімдері, ОК-тің қаулы-қарарлары, жергілікті партия ұйымдарының директивті құжаттары, билеуші партия тарапынан түсірілетін үкімдер және тағы басқа құжаттар жатады. Ал, атқарушы құжаттар өзінің қызметі жағынан партия мен Кеңес мемлекеті саясатының жүзеге асуының барысы мен қорытындысын бейнелейді. Нормативті құжаттарға ғана негізделген тарихи зерттеудің түбірлі кемшілігі – олардың коммунистік партияның күнделікті ұйымдастырушылық қызметін, кеңестік құрылыстың шаруашылық, саяси – «тәрбиелілік» мәнін аша алмауы. Жоспарланған жұмыс пен саяси директивалардың қаншалықты жүзеге асқандығы көрсетілмегендіктен, тіпті кейде директивті құжаттардың соңында атқарылған істердің нәтижесінің, қорытындысының берілуі де бұл олқылықтың орнын толтыра алмайды. Ол тек істелінетін іске нұсқау ғана. Сонымен бірге, қабылданып, таратылған қаулы-қарарлардың санына қарап, партия ұйымдарының қызметіне баға беруге тағы болмайды. Себебі, қаулылардың бірнеше рет қайталана жарық көруі олардың уақытында орындалмағандығының дәлелі.

Атқарушылық сипаттағы құжаттардың партияның саяси, ұйымдастырушылық, шаруашылық, кеңестік құрылыс жұмысының барысын, жоғарыдан түскен нұсқаулардың жүзеге асқандығын не аспағандығын айқын көрсете алатындықтары олардың деректік маңызын арттыра түседі. Атқарушылық деректердің саны мен түрі өте көп. Оған: басқарушылық-ұйымдастырушылық, шолулық, есептік сипаттағы құжаттар, қорытынды құжаттар және де жергілікті ұйымдардың осы сипаттағы құжаттары «төменнен жоғарыға» түсетін мәліметтік материалдар, өзара хаталмасулар, әртүрлі дайындық материалдары жатады. Жалпы алғанда, атқарушы құжаттар арасынан жедел және қорытынды құжаттарды бөліп алуға болады. Тарихи зерттеуде нормативті мен атқарушылық құжаттар арасындағы байланысты ескере отырып екеуін бірдей пайдаланған дұрыс. Бұл байланыс объективті сипатта, яғни саяси және ұйымдастырушылық қызметтің бірлігін бейнелейді.

Қорыта келгенде, нормативті құжаттарға негізделген зерттеу жұмысының басты кемшілігі – партияның күнделікті өмірдегі ұйымдастырушылық, идеялық-саяси қызметін бақылау мүмкіндігінің жоқтығы. Соған қарамастан, тарихи

зерттеуде нормативті және атқарушы деректерді пайдаланудың маңызы – олардың өзара байланыстылығымен айқындалады. Екеуі бірін-бірі толықтырған жағдайда тарихи оқиға барысын жан-жақты ашуға мүмкіндік береді. Салыстырмалы деңгейде, «нормативті» және «атқарушылық» шартқа сай топтастырудың тарихи зерттеуде маңызы өте зор екендігіне көз жеткіземіз.

Сыныптаудың келесі қарапайым түрі – түрлік сыныптау, яғни деректерді түріне, сыртқы формасына қарай топтастыру. Мысалы, естеліктер, газеттер, актілік, статистикалық материалдар, мақалалар және т.б. «Деректің түрі» деген түсінікті қалыптастыру қажеттігіне Л.Н. Пушкарев [13], М.К. Макаров [14] секілді бірқатар ғалымдар назар аударған. М. Медушевская: «түр деп – қоғам өмірінде пайда болып, нақты қызмет атқаратын тұрақты ұқсас белгілері бар ескерткіштер тобын» [15] – қарастырады. Бұл түрдің ерекшелігі емес, тек қана деректік түрдің пайда болу шарты ғана. Одан ары, «Деректің мазмұны түрлік қасиеті аясында шектелуі мүмкін емес» екеніне тоқталған автор, барлық көріністердің форма (үлгі – У.А.) мен мазмұн байланысынан шығатындығын алға тартады. В.О. Ключевский [16] бір түрге жататын шығармалардың үлкен тобына кешенді талдау жасау секілді деректанулық зерттеудің ерекше бағытын қалыптастырғандардың бірі. Автор пікірінше, түрлік тұрғыдан келу деректердегі әлеуметтік мәліметтердің ерекшелігін, шынайылығын анықтауға көмектеседі.

Құжаттарды түр тұрғысынан топтастырғанда ескеретін нәрсе – деректің бір түрі өз ішінде бірнеше сыныпқа бөлінуі мүмкін. Түрі жағынан әртүрлі деректер, мазмұны жағынан ұқсас болуы мүмкіндігін (жиналыс хаттамалары, естеліктер, статистикалық кестелер және т.б.) де жоққа шығаруға болмайды.

Түйіндер болсақ, деректің түрін мазмұны сипаттамайтындығы түрге бөлуде ескерілуі қажет екендігіне және дерек мазмұнын ашуда да түріне сай бөлу басты шарт бола алмайтындығына көз жеткіземіз. Себебі, дерек түрі өте көп және олардың мазмұны да әртүрлі. Дегенмен, деректерді түріне қарай сыныптаған Л.Н. Пушкарев, ең алдымен деректердің негізгі және басты типтерін – құжаттық және баяндаушы (повествовательный) деп екіге бөле отырып, жазба деректерді сыныптаудың кескіндік циклдық және сызықтық жүйелерін жасап шығарған [13, 264-268 бб.]. Соған қарамастан, автордың құжаттық және баяндаушы деректер арасындағы айырмашылықты: «егер де-

рек өзі пайда болғанға дейінгі өткенді көбірек баяндаса, ол – баяндаушы дерек, ал егер деректе өткен оқиға тек қана тіркеліп, ол туралы ашық баяндалмаса, ол – құжаттық дерек» [13, 212 б.] – деп көрсетуімен келіспеуге болады.

Тарихшы Т. Омарбеков сыныптау мәселесінде Р.Б. Казаковтың: «Тарихымыздың кеңестік кезеңінің барлық құжаттары үш топқа бөлініп жіктеледі: жеке адамдардан шыққан құжаттар; саяси партиялар мен қоғамдық ұйымдар құжаттары; мемлекеттік мекемелер мен кәсіпорындар құжаттары» – деген пікірін негізге алады және оның артықшылығын: «ең бастысы деректерді жіктеуде иерархиялық сатыдан бас тартып, олардың кейбіреулерін (мысалы, марксизм-ленинизм классиктерінің шығармаларын, КОКП партиялық органдарының құжаттарын және т.с.с.) тарихи деректердің ішінен ерекше дәріптеуден қол ұзу дер едік» [17, 20 б.] – деп пайымдайды. Әрине, бұл сыртқы белгілері ортақ, формалары тұрақты жалпы кеңестік кезең құжаттарын тұтас қамтып отырғандықтан, арнайы партия құжаттарына сыныптау жасалмаған. Дегенмен, Қыробком құжаттарын сыныптауда аталмыш принципті де назардан тыс қалдыруға болмайды. Сонымен қатар, «мұндағы тағы бір ескерер нәрсе: бұрын коммунистік идеологияның дара үстемдігі жағдайында, Кеңес кезеңінің деректері өздерінің пайда болу принциптері жағынан мүлде басқаша үш топқа жіктеліп келгендігіне» – тоқталған тарихшы-ғалым Т. Омарбеков, «құжаттардың әлеуметтік-экономикалық қарым-қатынастар аясында пайда болған деректер, әлеуметтік-саяси күрес-тер, қоғамның ақыл-ой және мәдениет аясында пайда болған деректер және жеке жанұялық негізде пайда болған деректер» [17, 21 б.] – деп топтастырылғандығын көрсетеді. Әрине, құжаттарды бұлайша топтастырудың да кемшілігі бар. Олай дейтініміз, көптеген құжаттардың жасалуы жағынан бір мезгілде барлық үш топқа да қатысты болуы мүмкін. Ал, ол өзіндік ерекшеліктері бар әртүрлі деректерді талдау мүмкіндігін қиындатады.

Сонымен бірге, кейбір деректанулық еңбектерде, құжаттарды ісқағаздарға жатқызып, оларды шамамен сегіз түрге бөліп қарастырады. Біріншісіне – ұйымдастырушылық бағыттағы құжаттар жатқызылған. Олардың бастылары – ережелер, жарғылар, келісімдер. Ұйымдастырушылық құжаттар қандайда болмасын бір істің атқарылу ретін, құрылымын, артықшылығын, түрлері мен жүзеге асыру ретін анықтауға көмектеседі. Нұсқаулық құжатнама деп аталған екінші

топқа шешімдер, үкімдер, циркулярлар сияқты құжат түрлері жатқызылған. Бұл бағыттағы құжаттар, ұйымдастырушылық құжаттардың жалғасы ретінде басқарушылық жұмыстардың жүзеге асуын көрсетеді. Ал, хаттамалар мен стенограммалар ұйымдастырушылық-нұсқаулық құжаттардың ерекше түрі ретінде үшінші топқа топтастырылған. Төртіншісі – мекемелердің ағымдағы хаталмасулары, яғни хаттар, жеделхаттар және тағы сол сияқтылар. Жоспарлық құжаттар – бесінші, тіркеулік сипаттағы құжаттар – алтыншы, бақылау құжаттары – жетінші, есептер – сегізінші топтарға топтастырылған [3]. Құжаттарды былайша топтастырғанның орны бар. Әр құжат жеке-жеке талданады. Дегенмен, оларды созбай ортақ белгілеріне қарай тағы жинақтап топтастыруға болатынын ескерсек, сыныптаудың бұл түрін де басты шарт ретінде қабылдай алмаймыз.

Ғылыми негізге құрылған аталмыш сыныптаулардың барлығы Қыробком құжаттарымен жұмыс істеуде үлкен маңызға ие. Олардың ешқайсысын назардан тыс қалдыруға да және олармен шектелуге де болмайды. Сонымен, ғылымда деректерді, соның ішінде құжаттарды сыныптаудың айнымас кестесі жоқ екендігін көреміз.

Соған қарамастан, жоғарыда аталған шарттарды, принциптерді негізге ала отырып, Қыробком құжаттарын шартты түрде төмендегідей топтастыруға болады: партия мекемелері мен ұйымдарының құжаттары және партия қызметкерлері шығармалары. Жалпы, партия ұйымдары мен мекемелерінің құжаттары, біріншіден, партия тарихындағы көлемі жағынан ең көбі, осыдан шыға отырып, бұл құжаттардың материалдары Қазақстан тарихының барлық қырын толық және кең ашуға мүмкіндік беретін мәліметтерге толы. Идеологиялық, саяси, ұйымдастырушылық және тағы басқа жұмыстарды басқарып, қадағалап, жүзеге асырып отырған партия қызметі дәл осы құжаттар тобында айқын көрініс тапқан. Себебі, аталмыш топ құжаттарында – Қыробкомның конференцияларынан бастап, бастауыш партия ұйымдары қызметі барысында қалыптасқан құжаттарға дейін қамтылады.

Байқағанымыздай, партия құжаттары нормативті және атқарушылық болып бөліне отырып өз ішінде:

- партия конференциялары материалдары;
- партияның басқарушы ұйымдарының құжаттары;
- жергілікті партия мекемелері мен бастауыш партия ұйымдарының құжаттары;

– партия қызметкерлерінің шығармалары мен естеліктері секілді үлкен төрт топқа бөлініп қарастырылды. Әр топ құжаттары өз ішінде тағы да түрлерге бөлініп топтастырылды. Бұл, әрине, 1920-1925 жылдар аралығында Қазақстанда тоталитаризмнің қалыптасуы мен орнауы тарихын құжаттық деректер арқылы зерттеуді біршама жеңілдетері анық. Ендігі кезекте, әр топ құжаттарына қысқаша аннотация беріп өтейік.

Партия бағдарламалары мен жарғылары, баяндамалар мәтіндері мен соның негізінде қабылданған қарарлар мен қаулылар, өкілдер сөздері секілді құжат түрлерінен тұратын партия конференциялары материалдарын жеке топ ретінде алып шығуымыздың себебі, конференциялардың басшы ұйым ретіндегі кеңестік қоғамдағы орнымен байланысты. Олар өзінің сипаты жағынан нормативті құжаттарға жатады. Қарастырып отырған хронологиялық шеңбер ауқымында төрт бүкілқазақтық облыстық конференция шақырылған. Конференциялар құжаттары стенограмма және хаттама ретінде толығымен жарияланған. Бұл, әрине өз кезегінде аталмыш құжаттар түрімен жұмыс істеуді біраз жеңілдетеді. Дегенмен, конференциялардың толыққанды материалдары Қазақстан Республикасы Президенті Мұрағатының 139,140-ншы қорларында сақталған. Конференция материалдары құжаттарын, соның ішінде, конференция барысында жасалған баяндамалардан, солардың негізінде қабылданған қаулы-қарарларды дерек ретінде талдай отырып, әміршіл-әкімшіл жүйе билігінің қалыптасып орнау процесін қадағалауға болады. Мысалы, Партияның басқарушы ұйымдарының құжаттарына ұйымдастырушылық-нұсқаулық сипаттағы құжаттарды топтастыруды жөн көрдік. Себебі, әміршіл-әкімшіл деп аты айтып тұрғандай коммунистік партия үстемдігінің қалыптасып, орнауына партияның жоғарғы, басшы ұйымдары тарапынан жергілікті мекемелерге түсіп тұрған нұсқаулық, өкімдік сипаттағы құжаттарының маңызы зор болды. Басшы ұйымдар құжаттары өз ішінде бақылау ұйымдары мен хатшылық құжаттары, нұсқаулар мен циркулярлар, бұйрықтар және жергілікті ұйымдармен арадағы хаталмасулар секілді құжат түрлеріне жіктелді. Бұл құжаттар да нұсқаулық сипатта болғандықтан нормативті құжаттар қатарын толықтырады. Оларды дерек ретінде пайдаланудың тиімділігі, тоталитаризмнің жоғарыдан төменгі партия инстанцияларына әміршіл-әкімшіл жолмен өз шешімдерін орындата отырып орнағандығын талдауға мүмкіндік тудыруында.

Жергілікті партия мекемелері мен бастауыш партия ұйымдарының құжаттары тобын есептік-мәлімдемелік сипаттағы құжаттар құрайды. Олардың қатарына есептер, жабық хаттар, хаталмасулар сияқты материалдар жатады. Аталмыш құжаттар түрлеріне деректанулық талдау жасау арқылы тоталды биліктің орнауының барысын қадағалауға мүмкіндік аламыз. Төменгі, жергілікті партия ұйымдары тарапынан жоғарыдағы басшы ұйымдарға жіберілген құжаттар мазмұны өте қызықты да құнды мәліметтерге толы. Деректанулық талдау барысында аталмыш топ құжаттарының ерекшеліктерін ескере отырып, өзіндік әдіс-тәсілдер қолдана отыра зерттеген абзал. Себебі, есептік материалдар мазмұны, өзінің бағыт-бағдарына, мақсатына қарай өзгеріп, шынайылық дәрежесін төмендетуі мүмкін.

Кез келген тарихи оқиғаны тұлғаларсыз зерттеу мүмкін емес. Сондықтан да, әміршіл-әкімшіл жүйенің, коммунистік идеологияның қалыптасып орнығуында саяси партия қызметкерлерінің алатын орнынан, олардың ұстанған идеялық мұраттарынан шыға отырып, партия қызметкерлерінің шығармалары мен естелік-

терін деректің жеке түрі ретінде талдауды жөн көрдік.

Қорыта айтар болсақ, деректердің басқа түрлері секілді құжаттарда да түрлік, мазмұндық, сипаттық ерекшеліктеріне қарай сыныптауды қажет ететіндігіне көз жеткізілді. Бұл өз кезегінде, құжаттардың ерекшелігін анықтауға мүмкіндік береді. Сыныптау зерттеушіге, біріншіден дерек көзі ретінде құжаттардың түрлерімен жұмыс істеуге көмектесе, екіншіден, соған сай арнайы әдіс-тәсілдерін пайдалануға мүмкіндік тудырады. Осы мақсатта 1920-1925 жылдар аралығында Қазақстанда тоталитаризмнің қалыптасуы тарихына қатысты партия құжаттары: партия конференциялары материалдары; партияның басқарушы ұйымдарының құжаттары; жергілікті партия мекемелері мен бастауыш партия ұйымдарының құжаттары; партия қызметкерлерінің шығармалары мен естеліктері секілді ірі топтарға, бұл топтар өз ішінде тағы да түрлерге бөлініп қарастырылды. Мәселенің деректік негізін құрайтын құжаттар кешенін осылайша сыныптау құжаттарды ғылыми айналымға енгізуде жеңілдік тудырады да хақ.

Әдебиеттер

- 1 Бернгейм Э. Введение в историческую науку. – СПб., 1908. – 81 с.
- 2 Варшавчик М.А. Источниковедение истории КПСС. – М.: Высшая школа, 1989. – 224 с.
- 3 Данилевский И.Н., Кабанов В.В., Румянцева М.Ф., Медушевская О.М. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники Российской истории. – М.: РГУ, 2004. – 701 с.
- 4 Ковальченко И.Д. Методы исторического исследования. – М.: Наука, 2000. – 245 с.
- 5 Маслов Н.Н., Степанов З.В. Очерки источниковедения и историографий истории КПСС. – М.: Издательство Ленинградского университета, 1974. – 304 с.
- 6 Данилов В.П., Якубовская С.И. Источниковедение и изучение источников советского общества // Вопросы истории. – 1961. – №5. – С. 3-24.
- 7 Фарсобин В.В. Источниковедение и метод. – М.: Наука, 1987. – 438 с.
- 8 Буганов В.И., Туркан Г.А. Актуальные проблемы источниковедения истории СССР // Вопросы истории. – 1977. – №3. – С. 3-16.
- 9 Пушарев Классификация русских письменных источников по Отечественной истории. – М., 1975.
- 10 Атабаев Қ.М. Қазақстан тарихының деректанулық негіздері. – Алматы, 2002. – 172 б.
- 11 Ждановская З.В. Большевицкая периодическая печать как источник при изучении истории КПСС (1900-1917). – М., 1965. – 381 с.
- 12 Спирин Л.М. Теория, методология и методика исследований по истории КПСС. – М.: Наука, 1982. – 57 с.
- 13 Пушкарёв Л.Н. Вопросы классификации источников в русской исторической науке // История СССР. – 1963. – №5. – С. 81-96.
- 14 Макаров М.К. К вопросу о терминологии в источниковедении истории СССР. – Тр. Москов. гос. ист.-архив. института. – М., 1963. – Т. 17. – 195 с.
- 15 Медушевская О.М. Теоретические проблемы источниковедения: уч. пособие. – М.: Издательство Московского архивного института, 1977. – 230 с.
- 16 Ключевский В.О. Сказания иностранцев о Московском государстве. – М., 1991.
- 17 Омарбеков Т. 20-30 жылдардағы Қазақстан қасіреті. – Алматы, 1997. – 215 б.

References

- 1 Bernejm Je. Vvedenie v istoricheskiju nauku. – Spb., 1908. – 81 s.
- 2 Varshavchik M. A. Istochnikovedenie istorii KPSS. – M.: Vysshaja shkola, 1989. – 224 s.
- 3 Danilevskij I.N., Kabanov V.V., Rumjanceva M.F., Medushevskaja O.M. Istochnikovedenie: Teorija. Istorija. Metod. Istochniki Rossijskoj istorij. – M.: RGU, 2004. – 701 s.
- 4 Koval'chenko I.D. Metody istoricheskogo issledovanija. – M., Nauka, 2000. – 245 s.
- 5 Maslov N.N., Stepanov Z.V. Ocherki istochnikovedenija i isto-riografij istorij KPSS. – M.: Iizdatel'stvo Leningradskogo uni-versiteta, 1974. – 304 s.
- 6 Danilov V.P., Jakubovskaja S.I. Istochnikovedenie i izuchenie istoch-nikov sovetskogo obshhestva // Voprosy istorii. – 1961. – №5. – S. 3-24.
- 7 Farsobin V.V. Istochnikovedenie i metod. – M.: Nauka, 1987. – 438 s.
- 8 Buganov V.I., Turkan G.A. Aktual'nye problemy istochnikovedenija istorii SSSR // Voprosy istorii. – 1977. – №3. – S. 3-16.
- 9 Pusharev Klassifikacija russkih pis'mennyh istochnikov po Oteche-stvennoj istorii. – M., 1975.
- 10 Atabaev K.M. Qazaqstan tarihyndy derektanulyk negizderi. – Almaty, 2002. – 172 b.
- 11 Zhdanovskaja Z.V. Bol'shevistskaja periodicheskaja pechat' kak istochnik pri izuchenii istorii KPSS (1900-1917). – M., 1965. – 381 s.
- 12 Spirin L.M. Teorija, metodologija i metodika issledovanij po istorij KPSS. – M.: Nauka, 1982. – 57 s.
- 13 Pushkarev L.N. Voprosy klassifikacii istochnikov v russkoj istoricheskoy nauke // Istorija SSSR. – 1963. – №5. – S. 81-96.
- 14 Makarov M.K. K voprosu o terminalogii v istochnikovedenii istorii SSSR. – Tr. Moskov.gos.ist.-arhiv. instituta. – M., 1963. – T. 17. – 195 s.
- 15 Medushevskaja O.M. Teoreticheskie problemy istochnikovedenija / Uch.posobie. – M.: Izdatel'stvo Moskovskogo arhivno-go instituta, 1977. – 230 s.
- 16 Kljuhevskij V.O. Skazaniya inostrancev o Moskovskom go-sudarstve. – M., 1991.
- 17 Omarbekov T. 20-30 zhyldardary Qazaqstan qasireti. – Almaty, 1997. -215 b.